

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

A.QODIRIY ASARLARIDA PAREMIOLOGIK BIRLIKLAR ORQALI IFODALANGAN NUTQIY AKTLAR TURLARI

Badridinova Aziza Abrol qizi

O'zbekiston Milliy universiteti, katta o'qituvchi (PhD).

e-mail: aziza_badridinova@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2222-1376>

Annotatsiya.

Mazkur maqolada A. Qodiriy badiiy asarlarida qo'llanilgan paremiologik birliklarning lingvopragmatik funksiyalari tadqiq etiladi. Xususan, paremiyalarning badiiy diskurs doirasida turli nutqiy aktlarni voqelantirishdagi o'rniga alohida e'tibor qaratiladi. Tadqiqot A. Qodiriyning romanlaridan tanlab olingan misollar asosida olib borilib, ular nutqiy aktlar nazariyasi doirasida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: paremiya, maqol, lingvopragmatika, nutqiy aktlar nazariyasi, illokutiv akt, badiiy diskurs, pragmatik ma'no, kommunikativ maqsad.

ВИДЫ РЕЧЕВЫХ АКТОВ, ВЫРАЖЕННЫХ ПОСРЕДСТВОМ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ А. КАДЫРИ

Бадридинова Азиза Аброл кизи

Национальный университет Узбекистана, старший преподаватель (PhD).

Аннотация.

В данной статье исследуются лингвопрагматические функции паремииологических единиц, используемых в художественных произведениях А. Кадыри. Особое внимание уделяется роли паремий в реализации различных речевых актов в рамках художественного дискурса. Исследование проводится на основе примеров, отобранных из романов А. Кадыри, которые анализируются с позиций теории речевых актов.

Ключевые слова: паремия, пословица, лингвопрагматика, теория речевых актов, иллокутивный акт, художественный дискурс, прагматическое значение, коммуникативная цель.

TYPES OF SPEECH ACTS EXPRESSED THROUGH PAREMIOLOGICAL UNITS IN THE WORKS OF A. KADIRI

Badridinova Aziza Abrol qizi

National University of Uzbekistan, Senior Lecturer (PhD).

Abstract.

This article examines the linguopragmatic functions of paremiological units used in the literary works of A. Qodiriy. Particular attention is paid to the role of paremias in realizing various speech acts within literary discourse. The study is based on selected examples from A. Qodiriy's novels, which are analyzed within the framework of speech act theory.

Keywords: paremia, proverb, linguopragmatics, speech act theory, illocutionary act, literary discourse, pragmatic meaning, communicative purpose.

Kirish. Lingvopragmatika sohasida nutqiy aktlar nazariyasining shakllanishi va rivojlanishi turli nutqiy aktlarning kommunikativ tabiati, funksional xususiyatlari hamda muloqot jarayonidagi o'rnini batafsil tadqiq etish uchun muhim nazariy asos yaratdi. Bugungi kunda lingvopragmatik tadqiqotlarda nutqiy akt tushunchasi markaziy kategoriyalardan biri sifatida qaralib, til birliklarining muayyan kommunikativ vaziyatda qanday maqsad va mazmunni ifodalashi aynan shu nazariya doirasida izohlanmoqda. Zero, inson nutqi faqat axborot almashish vositasi bo'lib qolmay, balki suhbatdoshga ta'sir ko'rsatish, munosabat bildirish, muayyan harakatga undash hamda ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish kabi vazifalarni ham bajaradi. Shu jihatdan nutqiy aktlarni o'rganish tilning kommunikativ imkoniyatlarini, so'zlovchi niyati bilan tinglovchi tomonidan anglanadigan mazmun o'rtasidagi bog'liqlikni va nutqiy ifodaning vaziyatga xos xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Ayniqsa, nutqiy aktlarning yuzaga kelishida kommunikativ maqsad, kontekst, suhbatdoshlarning ijtimoiy mavqeyi va o'zaro munosabatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Taamaattumik nutqiy aktlar nazariyasi zamonaviy pragmatolingvistik tadqiqotlarning nazariy-metodologik asoslaridan biri bo'lib, nutq jarayonida til birliklarining qo'llanish qonuniyatlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Xususan, bilvosita nutqiy aktlarning xususiyatlarini tadqiq etgan A. Shamaxmudova o'z monografiyasida nutqiy aktga quyidagicha ta'rif beradi: nutqiy aktning subyekti — so'zlovchi, odatda, tinglovchi tomonidan idrok etilishiga ishonch hosil qilgan holda muayyan nutqiy tuzilmani yuzaga keltiradi. So'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi hamkorlik o'zaro ta'sir, ya'ni suhbatdoshlarning nutqiy aktlari vositasida bir-biriga ta'sir ko'rsatish jarayoni sifatida qaraladi. Nutqiy aktlar yuzaga keladigan vaziyat va sharoitga ko'ra o'z maqsadiga erishishi hamda kutilgan perlokutiv samarani yuzaga keltirishi natijasida muvaffaqiyatli amalga oshishi mumkin. Aksincha, ular kommunikativ maqsadni amalga oshira

olmasligi va kommunikativ muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi ham mumkin. Demak, muvaffaqiyatli kommunikatsiya nafaqat muayyan nutq aktining yuzaga kelishiga, balki kommunikativ maqsadning amalga oshishi va ko'zlangan perlokutiv samaraga erishilishiga ham bog'liq. Shu nuqtayi nazardan, paremiyalar nutqiy aktlarning muvaffaqiyatli voqelanishini ta'minlashda muhim vositalardan biri hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning o'zbek tili materialiga oid qismi uchun Abdulla Qodiriy asarlaridan paremiyalar tanlab olindi. A. Qodiriy o'zbek adabiyotida roman janrining shakllanishiga asos solgan ijodkorlardan biri bo'lib, o'zbek romanchiligining birinchi namoyandasi sifatida keng e'tirof etiladi. Uning asarlari o'zbek nasrida paremiyalardan nihoyatda boy va o'ziga xos foydalanilgani bilan alohida ajralib turadi.

MUHOKAMA

Asarda berilgan bir paremiyani tahlilga tortsak:

"Otabek tushka yaqin uyg'ongach, Hasanali choy hozirladi. Dasturxon yozib o'zini kutib o'lturgan Hasanali yonig'a qisinib-qimtinib Otabek keldi. Tundagi holi esiga tushib bo'lsa kerak, boshini yerdan ko'tarib Hasanaliga qaramas va bir og'iz bo'lsin so'z aytmas edi. Otabekning bu holi Hasanalining nichka yuragiga qattig' ta'sir etkan va o'ylab qo'yg'an nasihatlarini unutib, bekdodani bu og'ir holdan qutqazish fikrigagina tushkan edi.

– Yoshlik – beboshlik, degan ekan mashoyixlar, – deb kulib qo'ydi Hasanali va: – Uy ichidan bitta-yarimtasi sezib qolmag'ay deb juda xavotirda bo'ldim... haytovur hech kim payqamapti, – dedi." (A. Qodiriy, "O'tgan kunlar", 208-b.)

Yuqoridagi holat Otabekning Kumush bilan ayro ikki yil azob chekib yurgan davri bo'lib, bir kuni u mast holda uyiga keladi. Bu vaziyatni bir umr uning katta bo'lishida o'z hissasini qo'shgan Hasanali ko'rib qoladi. Ertasi kuni Otabekka nasihat qilish maqsadida uning uyg'onishini kutadi. U o'z nutqini paremiya bilan boshlaydi: Yoshlik – beboshlik. Otabek qilgan ishidan qattiq uyalayotgan bir paytda, Hasanali uni bu holatdan o'ziga keltirish, biroz yupatish, tasalli berish uchun yoshlikda inson xato qilishi mumkin degan ma'noda bu paremiyadan foydalanadi. Yozuvchi bu bilan nutqiy aktning bexabativ turini ifodalaydi.

Keyingi beriladigan dialog ota va qiz o'rtasida kechadi:

– Bechorani nega haydadingiz-da, nega meni, loaqal oyimni bu kelishdan xabardor qilmadingiz?

– Men uning kelishini boshqa gapka yo'yib, sizlarga bildirmagan edim...

– Qizimizni taloq qilg'an bir kishini Toshkand degan joydan eshigingizga kelishi sizga g'arib tuyulmag'anmi edi? – deb yana so'radi Kumush.

Qutidor uyalish va o'kinish orasida:

– Jaholat kelsa, aql qochar, qizim, – deb qo'ydi." (A. Qodiriy, "O'tgan kunlar", 269-b.)

Demak, keltirilgan parchada Otabekka bo'lgan barcha tuhmatlar fosh bo'lgan hamda Kumush otasining Otabekka nisbatan qilgan keskin ishidan norozi. Otabekni eshikdan haydagani qutidorni ham biroz uyatga soldi. Hatto qiziga qilgan ishini oqlash uchun quyidagi paremiyadan foydalanadi: Jaholat kelsa, aql qochar. Bugungi kunda bu paremiya Jahl chiqsa, aql ketadi ko'rinishida ko'p ishlatiladi. Shuningdek, bu paremiyaning bu yerda qo'llanilishi nutqiy aktning verdiktiv turini ifodalaydi.

"Otabek maktubni olib otasining ketishini kutib qoldi. Xat sakkiz buklanib, qizil ipak bilan bir-ikki yeridan chatilg'an va Otabekka atalg'an edi. Otasining uzoqlashishini kutar ekan, yuragi yomonlag'an otdek tipirchilar edi. Tikilgan ipaklarni so'kdi va maktubni ochib och ko'zini ishka qo'ydi:

– "Yusuf savdosida beqaror Zulayho ismidan, Majnun ishqida yig'lag'an Layli otidan – sizga boshimdag'i haddu-hisobsiz gunoh, sizdan – kechirish. O'tkan ishga salavot. Chunki shu ikki yil ichida kechirgan qora kunlarni eska olish manim uchun o'sha kunlarni qaytadan boshdan kechirishlik singari, ul kunlarni siz unuting, unutmag, ammo men unutdim. Shuning uchun so'zimni o'zimni oxirg'i, ham chin baxt islari hidlagan tariximdan boshlayman." (A. Qodiriy, "O'tgan kunlar", 301-b.)

Berilgan kontekstda Otabek Kumushdan olgan maktub yoritilgan bo'lib, u chin ma'noda Kumushning Otabekdan kechirim so'rash maqsadida yozgan maktubidir. Shunda Kumush tomonidan aytilgan O'tkan ishga salavot paremiyasi (hikmatli so'z) bir tomondan hamma xatolarni tan olishini bildirsa, ikkinchi tomondan o'tgan ishni keyinchalik yana eslabgina qilmaslikni anglatadi. Nutqiy aktning aynan ekspozitiv turi tan olish, xulosalash kabi nutqiy aktlarni o'z ichiga oladi, shuning uchun bu paremiya mana shu ekspozitiv nutqiy akti ifodalash uchun ishlatilgan deyish mumkin.

Bundan tashqari, keyingi beriladigan parcha Yusufbek hoji bilan O'zbek oyim o'rtasidagi uzun dialog bo'lib, unda bir emas, bir qancha paremiyalardan foydalanilganligini ko'rish mumkin:

– Menga qara, xotin, – dedi hoji jiddiy tusda. O'zbek oyim qaradi. – O'rinsiz chiransang, beling sinadir, deydi tojiklar. Shunga o'xshash o'zing joysiz chiranganingdek, meni ham o'z yoningg'a tortmoqchi bo'lasan.

– Bo'lmasa manim barcha harakatlarim o'rinsiz ekan-da?

– O'rinsiz.

– Nega o'rinsiz bo'lar ekan?

– Sening muddoang, – dedi hoji, – marg'ilonliq kelinni o'g'lingdan ajratib yuborish va bu kelining bilan qoldirish shundog'mi?

– Albatta shundog'!

– Mana bu harakatingni o'rinsiz chiranish, deydilar. Nega desang, bilfarz o'g'lingni oldingg'a olsangda, undan so'rasang "qaysi xotining bilan bo'lishni xohlaysan? Xohlamag'aningni qo'y", deb. Ana shu vaqtda o'g'ling nima der edi? Nima deyishini o'zing ham yaxshi bilasan xotin!" (A. Qodiriy, "O'tgan kunlar", 304-b.)

Keltirilgan parchadan ma'lumki, Otabekning ota-onasi o'rtasidagi doimiy g'avg'o bittayu-bitta o'g'li Otabekning Kumushga ularning roziligisiz uylanganligi hamda hali ham Kumushni unuta olmasligidan kelib chiqar edi. Bu xususda

Otabekning otasi o'g'lining yonini olishga harakat qilsa-da, ba'zi vaqtlarda farzandini katta qilgan ayoliga ham achinardi. Yuqoridagi parchada O'zbek oyimga quyidagi paremiyani qo'llaydi: O'rinsiz chiransang, beling sinadi va bu bilan hoji har qancha urinsa ham, o'g'lining Kumushdan voz kechmasligini uqtirmoqchi bo'ladi. Demak, bu yerda xotinini yo'qotaman deb, o'g'lidani ham ayrib qolishi mumkinligidan ogohlantirish, maslahat hamda har qancha harakat qilmasin, ko'ngilga buyruq berib bo'lmasligini ta'kidlash uchun ushbu paremiya qo'llanilgan. Shuning uchun ushbu paremiya nutqiy aktning ekzsressiv turini ifodalashda ishlatilayotganini ko'rish mumkin.

Bu parchaning davomida ota-ona o'rtaqidagi tortishuv yana davom etadi va Yusufbek hoji tomonidan yana bir paremiya ishlatiladi:

"Men yaxshi bilamanki, sen bu ishlarni faqat o'g'lingni ayag'aningdan qilasan va senda shundan boshqa hech bir maqsad yo'q, bu tarafdin qarag'anda seni ham ayblab o'lturish oson emas... Shuni yaxshi bilg'ilkim, o'g'lingning oy sayin Marg'ilong'a qatnab turishi seni xafa qilsa, meni ham sendan battar achchig'imni qistatar, hatto ba'zi kezlarda so'kib yuborish darajalarigacha borib qaytar edim. Ammo sening jahlingni chiqarib kulishim bo'lsa, faqat "o'lganimdan kulaman, yuzimni yerga suraman" qabilidan bo'lib, bunga sen tushunmas eding. Nihoyat sen aytkandek jonim hiqildog'imga yetdi-da, o'g'lingni bu gal Marg'ilong'a borma, deb yo'ldan qaytarib qolg'uchi ham men - o'zim bo'ldim..." (A. Qodiriy, "O'tgan kunlar", 305-b.)

Demak, bu parcha avvalgi berilgan kontekstning davomi bo'lib, endi hoji dialogning davomida xotiniga achinishini ko'rsatadi. O'g'lining qarorlariga endilikda o'zi ham qarshi chiqayotganini ta'kidlaydi. Shuningdek, ishlatilgan O'lganimdan kulaman, yuzimni yerga suraman paremiyasi o'zbek tilining paremiologik lug'atida O'lganimning kunidan qah-qah urib kulaman ko'rinishida berilgan [1]. Ba'zi vaqtlarda O'zbek oyimning gaplariga uning ustidan kulgan hoji ushbu paremiya bilan alamimdan kulaman demoqchiligini ta'kidlaydi. Shunday qilib, qo'llanilgan paremiya bir jihatdan yupatish, taskin berish bo'lib, nutqiy aktning bexabitiv turini, bir tomondan o'z kulgularini tushuntirish, izohlash bo'lib, nutqiy aktning ekspozitiv turini ifodalashini aytish mumkin.

Quyidagi parcha ham aynan shu kontekstning davomi bo'lib, bu yerda ham Yusufbek hoji tomonidan ishlatilgan paremiyani tahlil qilish mumkin:

"O'zbek oyim eridan o'pkaladi:

- Nega axir meni xabardor qilmaysiz?

- Bu to'g'rida menda ham ayb bor, - dedi hoji, - sen bilan o'zimning muddaolarimiz bir, deb o'ylag'anim uchun Otabekni koyib to'xtatqanimdan so'ng senga kengash olmasdanoq qudalaringga bir xat yozgan va kelin bolani Toshkandga olib kelishlarini so'rag'an edim. Haytovur so'zimni yerda qoldirmagan o'xshaylar, bu kun qudadan bitta javob xati oldim. Aqlli kishilarning sadag'asi ketsang arziydir: "Shu choqqacha sizlarga aytirmasdanoq ziyoratlaringizga borishimiz kerak edi. Xatingizni o'qub nihoyatda xijolat chekdik, ayniqsa kelin bolangiz bek oyimg'a qaysi yuz bilan qarayman, deb yuzini yuldi. Bu adabsizligini borg'andan so'ng albatta yuziga solmaslar, deb ishonamiz", deydir..." (A. Qodiriy, "O'tgan kunlar", 306-b.)

Keltirilgan parcha Yusufbek hoji va O'zbek oyimning uzundan-uzoq bo'lgan tortishuvlarining bir qismi bo'lib, unda hoji qudalarini Toshkentga xotinining xabarisiz taklif qilganini aytadi. So'ngra qudalarining zakiy odamlar ekanligini maqtash va shu bilan birga ularga bo'lgan O'zbek oyimning salbiy fikrlarini ijobiy tomonga burish maqsadida quyidagi paremiyadan foydalanadi: Aqlli kishilarning sadag'asi ketsang arziydir. Demak, bu yerda paremiya orqali nutqiy aktning bexabitiv turi ifodalayotganini aytish mumkin.

A. Qodiriy paremiyalardan o'z asarida mohirona foydalanganligini quyidagi kontekstlardan bilish mumkin, ya'ni bir paremiya turli kontekstlarda turli nutqiy aktlarni ifodalash uchun ishlatilgan:

"- Gap nima deyish va nima demasingda emas, oyim! - dedi hoji. - Gap shundaki, ul kelgan chog'da egachi-singildek bo'lib ketaolasanmi, deb so'ramoqchiman.

- Bo'lib ketarmiz...

- Egachi-singil bo'lib ketarsiz-a? - deb takror so'radi qayin ota.

- Bilmadim...

- Nega tag'in bilmay qolding?

Zaynab bir muncha vaqt o'ylanib qoldi.

- Qars ikki qo'ldan chiqadir, - dedi Zaynab, - men yaxshi bo'lg'anim bilan opam yomon bo'lsa, hozir bergan va'damdan nima foyda bo'lsin." (A. Qodiriy, "O'tgan kunlar", 308-b.)

Ushbu kontekstda Zaynab tomonidan ishlatilgan Qars ikki qo'ldan chiqadi paremiyasi qayin otasining savoliga berilgan javob edi. Kumushning Toshkentga kelishidan xabardor bo'lgan Zaynabni ogohlantirish maqsadida qayin otasi unga opa-singildek bo'lishini ta'kidlamoqchi bo'lganda, Zaynabning ushbu paremiyani aytishini, ya'ni u yaxshi bo'lsa, men ham yaxshi bo'laman qabilidagi bir shart deyish mumkin. Zaynab "Ha, men albatta kundoshimga singildek bo'laman" demadi hamda ochiqchasiga bu ish Kumushga ham bog'liqligini, u yaxshi bo'lsagina Zaynab ham yaxshi bo'lishi shartini qo'ydi. Bu bilan nutqiy aktning komissiv turini ifodaladi. Keyingi kontekstda esa aynan shu paremiya boshqa bir nutqiy akti ifodalayotganini ko'rish mumkin:

"O'zbek oyim majliska marg'ilonliq qudaning odamgarchilikni bilishidan, Otabekni Toshkanddan uylantirishga qarshi lom-mim demay, qaytag'a o'zi kuyavi bilan birga kelib, to'yni o'tkazib ketkanidan, Marg'ilondagi obro'sidan va davlatidan bahs qilib aytar edi:

- Bechoraning bor-yo'g'i peshonasidagi bolasi shu bizning kelinimiz. Otabekni o'z bolasidan ham yaxshi ko'rib, "O'g'lim bo'lsa shundog' bo'lar edi-da, mendan keyin hamma davlatim shuniki, ilohi omon bo'lsin" der ekan.

Mohira oyim allanuchkalangani holatda javob berar edi:

– Ha, aylanay quda, qars ikki qo'ldan chiqadir, deganlar... Buzoq yaxshi bo'lsa, ikki onani ham emar ekan..." (A. Qodiriy, "O'tgan kunlar", 313-b.)

Bu dialog ikki quda — Otabek va Zaynabning onalari o'rtasida bo'lib o'tadi. Suhbat O'zbek oyimning marg'ilonlik qudalarini maqtashi, ularning tag-tugli ekanini aytishi bilan boshlanadi va hattoki Kumushning ota-onasi o'zlaridan keyin barcha mol-mulkni Otabekka qoldirishga ham rozi ekanligini aytib, davrada keriladi. Albatta, Zaynabning onasiga Kumushning ota-onasi haqidagi bunday maqtovlar yoqmaydi. Biroq Mohira oyim holatini yashirgan holda qizining qayin onasiga Qars ikki qo'ldan chiqadir, Buzoq yaxshi bo'lsa, ikki onani ham emar ekan paremiyalarini ishlatadi, ya'ni birinchi paremiya orqali "Otabek shunchalik yaxshi bo'lgani sababli, ular ham qaniydi shunday o'g'lim bo'lsa deyishi tabiiy" deb maqtash bo'lsa, ikkinchi paremiya orqali yana bir bor Otabekning ikki xotinni ham bir vaqtda boshqara olishini aytib maqtash deyishimiz mumkin. Demak, avvalgi kontekstda paremiya (Qars ikki qo'ldan chiqadir) shart, ahdlashish sifatida nutqiy aktning komissiv turini ifodalagan bo'lsa, keyingi suhbatda aynan shu paremiya maqtov maqsadida nutqiy aktning bexabitiv turini ifodalamoqda. Keyingi o'rinda ishlatilgan Buzoq yaxshi bo'lsa, ikki onani ham emar ekan paremiyasi ham aynan nutqiy aktning bexabitiv turini ifodalash uchun xizmat qilgan.

Bunga qo'shimcha ravishda, uchinchi kontekstda aynan yuqoridagi paremiyaning yana qo'llanilishini kuzatish mumkin:

– Dasturxonga qara, Zaynab!

– Ishtohom bo'g'ildi...

– Manim aytkanimni qilsang ishtihong ham ochiladir.

– Erim... erimni ko'zim qanday qiyisin.

– Javob so'rasang, – dedi kulib Xushro'y, – seni taloq qilish uchun eringning ko'zi qiyadimi?

– Bilmayman...

– Albatta yaxshi bilasan, qiyadi! Ammo sen ahmoqsan, ko'rpangga qarab oyoq uzatishni, qars ikki qo'ldan chiqishini bilmaysan!

– Etagingni qoqib ketaber, deysizmi?

– Chunki shundan boshqa chorang yo'q!" (A. Qodiriy, "O'tgan kunlar", 366-b.)

Bir paremiyaning uch safar har xil nutqiy akt sifatida yozuvchi tomonidan mohirona ishlatilishi, albatta, tahsinga sazovordir. Yuqorida keltirilgan suhbat Zaynab va uning opasi Xushro'y o'rtasida bo'lib, ushbu holatda Zaynabning kundoshlik alami cho'qqisiga chiqqan davrlar tasvirlangan. Qanday yo'l tutishni bilmagan Zaynab opasidan maslahat so'rab keladi. Xushro'y tabiatan o'tkir, cho'rtkesar va haqiqatni shartta yuziga aytishdan toymaydigan ayol edi. U Zaynabga eridan chiqishini maslahat beradi. Ammo Zaynab erini Kumushga berib qo'ygisi kelmay, eridan ko'ngli uzilmasligini aytadi. Biroq Xushro'y Otabek buning aksi ekanligini aytganida, Zaynab buni tan olishni istamaydi. Shunda opasi unga ahmoqligidan Otabekka teng bo'lmasa-da, unga erga tekkanini aytish maqsadida "Ko'rpangga qarab oyoq uzatishni bilmaysan" deb koyidi. Bundan tashqari, "Qars ikki qo'ldan chiqishi"*ni bilmasligini aytib, uni qattiq tanqid qiladi, ya'ni bu paremiya bilan ming bor u Otabekni sevgani bilan, Otabek uni sevmasa, bari bekorligini aytadi. Keltirilgan ikki paremiya agar bu yerda buyruq maylida berilganda edi, unda tanbeh, ogohlantirish maqsadida aytilib, nutqiy aktning ekzersitiv turini ifodalagan bo'lardi. Ammo yozuvchi bu safar uni inkor shaklda "Ammo sen ahmoqsan, ko'rpangga qarab oyoq uzatishni, qars ikki qo'ldan chiqishini bilmaysan!" deb qo'llagan va nutqiy aktning bexabitiv turi, aynan tanqid, koyish, e'tiroz qilish maqsadida aytilmoqda. Bundan shu ma'lumki, birgina paremiya uch holatda: shart qo'yish, maqtash hamda koyish uchun ishlatilmoqda.

NATIJA

Shunday qilib, A. Qodiriyning "O'tkan kunlar" asaridagi paremiyalar orqali ifodalangan nutqiy aktlar tahlil qilindi. Asardan tahlil qilingan paremiyalar soni 20 tani tashkil etsa-da, ayrim hollarda bir paremiya birdan ortiq nutqiy aktini ifodalagani uchun tahlil natijasida nutqiy aktlar soni umumiy 23 taga teng.

Bundan shu narsa ma'lum bo'ladiki, o'zbek tilida insonlar o'z nutqini ifodalayotganda paremiyalardan eng ko'p maqtov, tanqid, e'tiroz, tasalli, taskin yoki qarg'ash kabilarni aytayotganda (bexabitiv turiga kiradi) foydalanadi.

XULOSA

A. Qodiriy badiiy asarlarida qo'llanilgan paremiyalarning tahlili shuni ko'rsatadiki, ular shunchaki uslubiy yoki dekorativ vosita bo'lib qolmasdan, qahramonlar o'rtasidagi kommunikatsiyani ta'minlovchi hamda muallifning yashirin, implitsit kommunikativ niyatlarini ochib beruvchi muhim pragmatik vosita vazifasini bajaradi. Tahlil qilingan misollar paremiyalarning kommunikativ vaziyat, so'zlovchining maqsadi va diskurs kontekstiga ko'ra turli nutqiy aktlarni voqelantirishi mumkinligini ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Austin J. L. How to Do Things with Words. – Oxford: Clarendon Press, 1962. URL: https://openlibrary.org/books/OL48603914M/How_To_Do_Things_With_Words
2. Bach K., Harnish R. M. Linguistic Communication and Speech Acts. – Cambridge, MA: MIT Press, 1979. – 327 p. URL: <https://mitpress.mit.edu/9780262021364/linguistic-communication-and-speech-acts/>
3. Coinnigh M. M. Structural Aspects of Proverbs // Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies / ed. by H. Hrisztova-Gotthardt, M. A. Varga. – Warsaw; Berlin: De Gruyter Open, 2015. – P. 112–132. URL: <https://doi.org/10.2478/9783110410167>
4. Erkinovna A. N. A Corpus-Based Empirical Analysis of Pragmatics of English Proverbs with Graduonymy // International Journal of New Trends in Social Sciences. – 2022. – Vol. 6, № 2. – P. 73–83. – DOI: 10.18844/ijss.v6i2.8221. URL: <https://doi.org/10.18844/ijss.v6i2.8221>

5. Fiedler S. Proverbs and Foreign Language Teaching // Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies / ed. by H. Hrisztova-Gotthardt, M. A. Varga. – Warsaw; Berlin: De Gruyter Open, 2015. – P. 294–325. URL: <https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.2478/9783110410167/html>
6. Grzybek P. Proverb. – New York, NY: Brockmeyer, 1994. URL: https://peter-grzybek.eu/science/publications/2014/2014_grzybek_proverb-semiotic-semantic.pdf
7. Jesenšek V. Pragmatic and Stylistic Aspects of Proverbs // Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies / ed. by H. Hrisztova-Gotthardt, M. A. Varga. – Warsaw; Berlin: De Gruyter Open, 2015. – P. 133–161. URL: <https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.2478/9783110410167/html>
8. Lauhakangas O. Categorization of Proverbs // Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies / ed. by H. Hrisztova-Gotthardt, M. A. Varga. – Warsaw; Berlin: De Gruyter Open, 2015. – P. 49–67. URL: <https://www.degruyterbrill.com/document/doi/10.2478/9783110410167/html>